

Aloyzas VIDUGIRIS
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

DĖL DAUGKARTINIO VEIKSMO RAIŠKOS PIETRYTINĖSE LIETUVIŲ KALBOS TARMĖSE

Daugkartinis (pasikartojantis, kartotinis ar dažninis) veiksmas, kartais būseną pietrytinėse lietuvių kalbos tarmėse kaip ir kitur gali būti nusakomas įvairiai: žodžiais su tam tikromis priesagomis, žodžių junginiais, tų pačių žodžių kartojimu ir pan. Nėra vieningos to reiškinių raiškos sistemos.

Kaip ir daugelyje kitų tarmių, taip ir pietrytinėse lietuvių kalbos tarmėse daugkartinis veiksmas ar būseną gali būti reiškiami tiek kartotiniais, iteratyviniais, tiek kitokios apibendrintos reikšmės veiksmažodžiais (LKG 1971: 24, 91–107; DLKG 1994: 283–291). Čia nesirengiama nagrinėti visų tų vartojimo atvejų, o daugiau rūpi vadinamojo būtojo dažninio laiko nykimo ir iteratyvinių veiksmažodžių su priesagomis *-inėti*, *-dinėti*, *-dyti* daugėjimo tendencijos lietuvių kalbos pietrytinio pakraščio šnektose. Vadinamasis būtasis dažninis laikas (praeteritum frequentativum) yra sudarytas iš bendraties kamieno ir priesagos *-dav-* (dėl *-dav-* ir apskritai formanto *-d-* kilmės žr. Otrębski 1956: 222; Smoczyński 1989: 5–10). Tai tam tikras būtojo kartinio laiko variantas, tik iš tradicijos laikomas atskiru laiku, nes kartojimasis yra ne laiko, o veiksmo pobūdžio reikšmė (DLKG 1994: 291).

Būtojo dažninio laiko formos, manoma, yra vėlyvas lietuvių kalbos aukštaičių tarmės padaras. Jų nėra nei kitose baltų kalbose, nei apskritai indoeuropiečių kalbose (Zinkevičius 1981: 115–116). Žemaičiai vietoj jų turi junginį, sudarytą iš pagalbinio veiksmažodžio *liuobėti* ir asmenuojamojo veiksmažodžio formų. Net ir ne visose aukštaičių tarmėse jos vienodai paplitusios. Būtojo dažninio laiko formų, rodos, neturi M. Mažvydo raštai (Urbas 1996), nedažnos jos Daukšos postilės indekse (Kudzinowski 1977: 183 ir kt.) ir Kristijono Donelaičio leksikoje (Kabelka 1964: 76 ir t.t.). A. Bezenbergeris, tyręs XVI–XVII a. Mažosios Lietuvos rašto paminklus, būtojo dažninio laiko formų irgi užfiksavo vos keletą (Bezenberger 1877: 208).

Pietrytiniais, ypač pietiniais lietuvių kalbos ploto pakraščiais būtojo dažninio laiko formos retos arba visai nebevartojamos. Gal tik rytų aukštaičių tarmių rytiniais pakraščiais (nuo Breslaujės iki Gervėčių) jos kiek dažnesnės.

Sakinyje būtasis dažninis laikas, kaip ir bet kokia kita veiksmažodžio forma, paprastai eina tariniu, t. y. atlieka predikato funkciją, pvz.: *Mylėdavau ją labiausia* Vlk. *Ir nuvažiuodavau, ir nueidavau* Eiš., *Senovėn būdavo sveiki žmo-*

nės Kb. Kartais būtojo dažninio laiko formos sudaromos iš jas pavaduojančių priesagos *-dinėti* vedinių, pvz.: *Seniaū jis pas mūs dažniai ateidinédavo* Rdš. *Mūsīs* (mūsų) *kūnigas visuī atvažiuodinédavo* Lz.

Pasikartojantis praeities veiksmas čia gana dažnai nusakomas sustabarėju-sia, įterptiniu žodžiu einančia forma *būdavo* arba jo variantais, pvz.: *Būdavo, tuō metū sudýgsta bŭlbos* Sem. *Būdavo, verpi verpi, pečiūs sópa* Nč. *Būdavo, pjautuvaīs pjóvė* Brsl. Pietų Lietuvoje ši forma neretai sutrumpinama, pvz.: *Seniaū, būdau, suveīnam ir giedam* Eiš. *Būdau, ateīna pas mūs ir sėdi* Pls, Rod. Kiek plačiau vartojamas variantas *būdo*, pvz.: *Dažnai, būdo, sudėgina* Str. *Būdo, eīk, [bitės] ūžia* Vlk. *Būdo, akmuvà* (akmuo) *stóvi an vežimo* Mrs. *Būdo, ārēm žāgrēm* Kls. Kartais šie įterpiniai pavartojami greta tarinio, išreikšto būtojo dažninio laiko forma, pvz.: *Būdo, sakýdavo ānas* Str. *Būdo, neimdavau* Ldvn.

Pietvakarių Lietuvoje apie Kučiūnus, Veisiejus, Kāpčiamiestį, Lėipalingį, Liškiavą ir Druskininkus dažniausia vartojama forma *bŭlavo* (< **bŭdlavo*), pvz.: *Seniaū bŭlavo kitaip* Lš. *Bŭlavo, išeīk, tai šūnes lója* Kč. *Bŭlavo, eīna ir dainúoja* DrskŽ, Rtn. Variantai *bŭlavos, bŭlavoc*: *Bŭlavos, diedŭkas vis pōrina ir pōrina* DrskŽ. *Bŭlavoc, Švendŭbrėn bŭvo geriausia* Rtn.

Kiek plačiau pasitaiko tos formos variantai *bŭlau* arba *bŭlo*, pvz.: *Bŭlau, pāsakója senī* Dv. *Kaip ateīna, bŭlau, tai ir sėdi* Arm. *Bŭlau, atvažiuója ānys* (jie) *mŭsuŭp* (pas mus) Lt. *Bŭlo, ankstī ėjom* Dv. *Nakcimī mīna linūs, bŭlo* DrskŽ. *Bŭlo, ānas ateīna manāp momāp* (pas mano motiną) LzŽ. *Bŭlo, paliavōnē* (medžioklę) *dāro* Arm. *Bŭlo, nŭveit* (nueina) *an Pētro* (birželio 29 d.) *rugiūs pjaut* Zt. *Bŭloc, nueinī, gāuni, ko nōri* DrskŽ.

Dėl bendrinės kalbos įtakos būtojo dažninio laiko formos dabar rodo tendenciją plisti. Tačiau ten, kur bendrinės kalbos įtaka nebesiekia ar menka, gana ribotai bevartojamos net ir sustabarėjusios būtojo dažninio laiko formos. Sustabarėję ir sutrumpėję variantai savo ruožtu rodo, kad jų vartojimas ypač pietiniais pakraščiais yra sunykęs. Būtojo dažninio laiko formas iš vartosenos, matyt, baigia išstumti kartotinės (iteratyvinės) reikšmės veiksmažodžių su priesagomis *-inėti, -dinėti, -dyti* įsigalėjimas. Būtojo dažninio laiko formų ir kitų dažninės ar apibendrintos reikšmės veiksmažodžių vartosenos santykius yra nagrinėjęs lenkų kalbininkas R. Roszko (Roszko 1996: 51–62).

Veiksmažodžiai su priesagomis *-(d)inėti, -dyti* nusako veiksmo kartojimąsi ne tik praeityje, bet dabartyje ir ateityje. Visos šios priesagos, tiksliau jų vediniai yra pažįstami ir vartojami visame lietuvių kalbos plote. Tačiau pietrytinio pakraščio tarmėse, kur gyventojai yra daugiau ar mažiau dvikalbiai ar daugia-kalbiai, veiksmažodžių daryba su šiomis priesagomis ir vartojimas yra smarkiai pagausėjęs. Taip pat yra padidėjusi ir jų semantinė apimtis, t. y. gali reikšti daug-

* Vietovardžių sutrumpinimai kaip akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ t. I–XVIII. 1941–1997.

kartinį veiksma, pasikartojančio veiksmo mažumą, laipsniškumą ir tęstinumą (tašą) ir kt. Nemaža priklauso ir nuo subjekto ir objekto (veikėjo ir veikėjų kiekio) ir apskritai nuo sakinio konteksto. Daugumas veiksmažodžių ypač su priesagomis *-dinėti, -dyti* esti padaromi dažniausiai iš priešdėlinių veiksmažodžių. Priesagos pridėjimas keičia ir jų veikslą: iš įvykio veikslo jie virsta eigos veikslo veiksmažodžiais. Taigi tie priesagų vediniai, įgydami papildomą leksinę reikšmę, pakinta ir gramatiškai (Vidugiris 1961: 219–231).

Antra vertus, tam tikra tokių priesaginių vedinių, t. y. veiksmažodžių su priesagomis *-inėti, -dinėti, -dyti* dalis gali būti naujadarai ir laikytini savotiškomis kalkėmis(?), slaviškų veiksmažodžių su priesagomis *-avati, -ivati* vertiniais. Jų kilmės šaltinis, matyt, yra pietrytinio lietuvių kalbos paribio gyventojų dvikalbystė ar daugiakalbystė ir įsigalintis mąstymas slavų kalbų pagrindu. Taigi minėtų priesagų vediniai (jų dalis) gali būti svetimų kalbų įtakos padaras, tik įvilktas į lietuvišką drabužį. Be to, dvikalbiai žmonės dažnai yra linkę pavartoti ir apibendrinti raiškos priemones. Vediniai su tomis priesagomis įsigali ten, kur tradicinės lietuvių tarmės išsiverčia pamatiniais ar kitokios darybos išplėstinės reikšmės veiksmažodžiais. Daugumas tų vedinių dabar yra įję į pakraštinių šnektų sistemą, tapę tos kalbos savastimi, kaip normalus minčių reiškimo būdas. Gal tik mums jie atrodo kaip tam tikri egzotizmai. Atsijoti tuos naujadarus turėtų padėti senoji, per ilgą laiką susiklosčiusi reikšmių eilė, jų seka (sistema).

Beveik visų etninės Pietryčių Lietuvos pakraščiu pagrečiu gali būti vartojami iteratyviniai veiksmažodžiai su visomis minėtomis priesagomis, tik ne visur yra vienodas jų tarpusavio santykis. Vienur yra labiau įsigalėję veiksmažodžiai su vienokia priesaga, kitur – su kitokia.

Toliau pagal atskiras priesagas apžvelgiama tokių veiksmažodžių daryba, vartojimas, reikšmė ir paplitimas.

Priesaga -inėti kaip ir kitose, taip ir pietrytinio pakraščio lietuvių kalbos šnektose vartojama kartotinės, dažninės reikšmės veiksmažodžiams sudaryti. Vediniai su priesaga *-inėti* paprastai sudaromi iš būtojo kartinio laiko formų, pvz.: *bėginėti : bėgo, buvinėti : būvo, darinėti : dārė, davinėti : dāvė*. Jų pagrindinė reikšmė, išskyrus kartojimosi pobūdį, dažniausiai nesiskiria nuo pirminių veiksmažodžių, iš kurių jie padaryti, pvz.: **bėginėti** 1. lakstyti, bėgioti : *bėgti : Bėginėja, skraido aplinkui* Dbč. *Ko jūs bėginėjat, lākstote, aš jūs užlanksiū* (pralensiu) DrskŽ. *Reikia paskui vaiką bėginēt ir prašyt jēt* (valgyti) Zt. *Kap šilta, tai kārvēs bėginėja* (gyliuoja) Zt. 2. skubiai vaikščioti, triūsti: *Treci mētai bėginėja su tōm aviņ Vrnv. Anā penkis metūs jaunēsne, tai dābar* (dār) *bėginėja kap kiškis* Zt. 3. lakstyti, vaisintis (apie gyvulius): *Karvė bėginėja – nuvėdz* (nuvesk) *veršiōp* (pas bulių) LzŽ. *Kanō ca bėginėja kārvē* DrskŽ. *Mūs karvūkē bėginējas, reikia nuvēscie pas verši* Rod. *An tuŗgo viŗos kārvēs bėginētos* (pasibėgiojusios) Zt.

Veiksmažodis *bėginėti* išlaiko artimas reikšmes su įvairiais kryptį rodančiais priešdėliais, pvz.: 1. *Apbėginējam vēsē* (kaimą, sodžių) *ir tadaik aĩmam* (ei-

nam) *namō* Zt. *Žmónės išbėginėjo pasdairyc'*, kur dėga LzŽ. *Mūmi nōris pabėginēc po atšlaimų* (kiemą) Dv. *Pabėginėj kicì namō* DrskŽ. *Kap sàulė prikėpins, tai visi ir pabėginės* Rod. 2. *Kōl visa apbėginėji* (apsiruoši) ir *vākaras* Btrm. 3. *Nemātēm, kadū āvys apsibėginėjo* Sn. *Kumėlē jau pabėginėjo* Dglš. *Ar jūsi* (jūsų) *kārvē jau pabėginėjo?* LzŽ. *Katrì kārvē nepasbėginēs, tai jaip pīeno nebūs* Zt.

Iš visų reikšmių tik trečioji žodžio *bėginėti* ar *bėginėtis* reikšmė, nors ir plačiai vartojama Pietryčių Lietuvoje, laikoma dialektizmu (jos nėra DLKŽ 1993). Bendrinės kalbos ekvivalentai yra *bėgiotis*, *lakstytis*, *vaikytis* ir kt. (Lyberis 1980: 202). Visos žodžio *bėginėti* reikšmės tarpusavyje glaudžiai susijusios, jog sunku įtarti buvus kokią nors pašalinę įtaką. Nebent kai kuriose pakraštinėse šnektose pagal gudų kalbos *bezaub* 'bėgioti' *no-bezaub* 'pasibėgioti' pavyzdį pavartojama nesangražinė forma. Apskritai veiksmazodžiai su priesaga *-inėti* tiek be priešdėlių, tiek su priešdėliais, nežiūrint kai kurių papildomų reikšmių ar jų atspalvių, daugiausia sutampa su pirminių veiksmazodžių reikšmių struktūra. Tai rodo, kad veiksmazodžiai su priesaga *-inėti* yra vartojami dažniausiai ir yra vieni seniausių.

Tačiau Lietuvoje, ypač vilniškių pakraštinėse šnektose pasitaiko gan dažnai ir lietuvių kalbai nebūdingos priesagos *-inėti* vartosenos atvejų, pvz.: *Toj lepioškā* (paplotėlis) *razcirinėja* * (trupa, subyra), *vālgyc nemōžna* (negalima) Ad. *Nezvālija* (neleidžia) *jīem grāfas atadavinēt pjāut* 'pievų Aps. *Sāko itai visiem itep i(š)sidavinēja* (rodosi, vaidenasi) Grv. *Daūgis niūkē* (sakē, pasakojo), *kad prisdavinēja* (vaidenosi) Aps. *Prisidavinēja tī kās* Brsl. *Niēkas nevāikšto pirciņ*, *sāko susdavinēja* (vaidenas, plg. gudų *vydavauciua, prydauciua* 'vaidentis') Pst.. *Tadū atadinginėja kōšī* Aps. *Reikia gi, pademinēju* (padedu) Ad. *Vienā do nebaigia* (giedoti), *kitā pradēminēja* (pradedu) Ad. *Drenažūs uždēminēja* (kloja) Ad. *Jau ateininēja namóp* Lz. *Anēs išeininēja ir ateininēja in naktiēs* Brsl. *Tai išeininēja* (išeina, tenka) *jīem po dū gektarūs* Aps. *Ūpē apējinēja ratū* Ad. *Ānys sulaņda žēmēsīn ir pavāsarij išejinėja* (išlenda) Ad. *Siuvimo kūsurs praējinē(jo)* Ad. *Prisējinēja* (priseina, tenka) *ragutēlēm maīstas timpt* (tempti, traukti) Ad. *Šāltu ūndeniū užgērinēja* Str. *Ažiminēja gaspadōrius šiēnų dēl sāva kēltavų* (galvijų) Aps. *Regy* (žiūrēk), *ānas i(š)sijuokinēja iš tavi* Str. *Tai ānas mōka ažkaļbinēt rōžī* Aps. *Lenkaī norēja šitų kālnų raskasinēt* (tirti) Aps. *Unsikliūdē* (susipynē) *arkliaī, tēp va lig šiōl atsikliutojinėjau* (atpainiojau) *tī tuōs ārklius* Grv. *Ējo pōnam atkrutinēt* (atidirbti) *ažū žēmī* Nmč. *Geraī ažkrucinėjom* (uždirbom), *rūblis kadaibinis* (senovinis) *dideli pinigaī būvo* Str. *Māža užkrutinēja* Tvr. *Vaikūs kap sugāuna* [laumēs] *tai ažkutinėja* (užkutena) Aps. *Šeīmų vienā išlaikinėjau* Ad. *Kai palyjinēja, tai būna grybų* Ad. *Tadū*

** Nemažą dalį pavyzdžių su priesaga *-inėti*, užrašytų 1972 m. ekspedicijos metu, leido nusi-rašyti A. Balašaitis, I. Ermantytė, K. Pakalka.

susrinkinėjom (rengėmės) *razmušinėti* (kovoti) Aps. In *kárvį priraudojinėju* (virkauju, guodžiuosi) Pst. *Apsėda žukai ir žiedus nurijinėja* Ad. *Aš gvōltu rēkc, kad duris atspyrinėtu* Str. *Aina pasispyrinėdama lazdu* Ck. *A(ž)siprašinėj* (kvietė), *sāko, bus vakarėlis* Grv. *Traukinėlis a(ž)siturinėja* (stabčioja), *kap aina Utenōn* Str. *nys išvažiavinės miėstan* Ad. *Važiūoja išvežinėti miško* Aps. Iš čia paminėtų pavyzdžių matyti, kad veiksmažodžiai su priesaga *-inėti* esti sudaromi ne tik iš būtojo kartinio laiko, bet ir esamojo laiko formų, plg. *dėminėti: dėti, dėma (dēma), dėjo; eininėti: eiti, eina, ėjo; iminėti: imti, ima, ėmė*.

Veiksmažodžiai su priesaga *-inėti* yra ypač išgalėję šiaurinių vilniškių pietrytiniais pakraščiais nuo Strunaičio iki Breslaujos. Tos priesagos vedinių vartojimas čia yra tiek apibendrintas ir dažnas, kad jų konkurencijos nebeatlaiko veiksmažodžiai su kitokiomis priesagomis. Toks priesagos *-inėti* vartojimas, matyt, išaugęs priverstinės daugiakalbystės metais. 1956 m. ekspedicijos į Breslaujos raj. metu tokio priesagos *-inėti* vartojimo tendencijos dar nebuvo pastebėta. Kitur šios priesagos veiksmažodžiai daug retesni ir vartoseną beveik nesisiskiria nuo pagrindinių tarmių ir bendrinės kalbos. Užtat ten aktualizuojami panašios reikšmės veiksmažodžiai su priesagomis *-dinėti* arba *-dyti*.

Priesaga -dinėti, manoma, yra sudėtinė, susidariusi iš priesagų *-do* (plg. *-dyti*) ir *-inėti* (Skardžius 1943: 529). J. Otrėbskis (Otrėbski 1956: 414) tokius veiksmažodžius traktuoja, kaip priesagos *-inėti* vedinius, kuriuose veiksmažodžio šaknį nuo tos priesagos atskiria elementas *-d-*. Jau iš XVI a. lietuvių rašto paminklų pažįstamų veiksmažodžių su priesaga *-dinėti* darybos raida būtų ši: *gáuti : gáudyti : gaudinėti; gýti : gýdyti : gydinėti ar gýdinėti; gułti : guldýti : guldinėti*. Galima nurodyti kitą veiksmažodžių su priesaga *-dinėti* būrį, kurių daryba tarsi peršoka vidurinįjį narį su *-dyti*, pvz.: *dúoti : duodinėti; stóti : stodinėti; važiuóti: važiuódinėti ar važiuódinėti*. J. Otrėbskis mano *-d-* prieš *-inėti* čia atsiradus vengiant hiato (Otrėbski 1956: 415), nors tas *-d-* gali būti atėjęs ir analogijos keliu.

Veiksmažodžiai su priesaga *-dinėti* daugiausia esti sudaromi iš bendraties kamieno, pvz.: *árti : ardinėti, bėgti : bėgdinėti, dúoti : duodinėti, eiti : eidinėti* (o ne *bėgo : bėginėti, dāvė : davinėti, ėjo : ėjinėti*). Zietelos lietuvių šnekoje veiksmažodžiai su priesaga *-dinėti* dažnai net išlaiko pamatinių veiksmažodžių kirtį, pvz.: *dailýdinėti : dailýti* 'dalyti', *dėdinėti : dėti, važiuódinėti : važiuóti*.

Dažninės ar apibendrintos reikšmės veiksmažodžiai su priesaga *-dinėti* dažniausiai vartojami pietinėse lietuvių kalbos tarmėse. Tie vediniai dažnai vartojami tarsi visai be reikalo vietoj dažninės reikšmės veiksmažodžių su priesaga *-inėti* arba išplėstinės reikšmės pirminių veiksmažodžių. Jie dažniausiai sudaromi iš pirminių veiksmažodžių su priešdėliais, nes be priešdėlių priesagos *-dinėti* vediniai daug retesni. Be to, jie dažniausiai dubliuoja pagrindinę pirminių veiksmažodžių reikšmę, rečiau žymi arba tam tikrą atskirą reikšmę ar reikšmės atspalvį. Jų reikšmių sistema dažniausiai esti skurdesnė už pirminių ar priesagos *-inėti* veiksmažodžių reikšmes. Palyginimui imkime veiksmažodį *bėgdinėti*

1. bėgioti, lakstyti: *Bėgdzinėja po sėlų* (kaimą, sodžių), *lýgu sávo namų neturi* LzŽ. *Bėgdinėjom ir šeñ ir teñ* Zt. 2. srūti: *Kraujaĩ* [iš kojų] *bėgdzinėjo* DrskŽ. *Jų vaikai kasdiēn atbėgdzinėja* Lp. *Adbėgdzinėja pas tų mēdziagų* (medį) LzŽ. *Adbėgdzinėja saldōtas* (kareivis) *mūsų pirkion* Zt. *Adbėgdzinėja daũg ca iš toli darbuic* (dirbti) DrskŽ. *Inbėgdzinėja – vřskas sàriřta ir pagáudytos viřtos* Zt. *Visĩ kap kiřkiai išbėgdzinėjo* Mrp. *Iřbėgdzinėjo an gōnkų pažiūrēt* Lp. *Iřbėgdzinėja an ūlyčios* (į gatvę) *pazdairyc bociōs* (tėvo) LzŽ. *Iřbėgdzinėj kas kuř* Zt. *Buvója ir kunodà* (bulvė) *iřbėgdzinėja* (pritrūksta), *ponēliau* Zt. *Nubėgdzinėja tōn karčmōn* (į tą smuklę) Zt. *Nok frōnto pabėgdzinėjom mēdzian* (į miřką) Rod. *Sáulutē řildo, jau snięgas pabėgdzinėja* (tirpsta) Pls. *Ko, gegužēle, ko. mēlynickōji sesētēs(p) padbėgdzinėjĩ* (glaudiesi) LzŽ. *Piemenũkas parbėgdzinėja namóp* Lp. *Neužbėgdzinėk kitám už akių – dúok jám pasakyc* Rod.

Nors veiksmazodžiai su priesaga *-dinėti* savo reikřmėmis neprilygsta priesagos *-inėti* vėdiniam, tačiau pastariesiems jie kai kur sudaro rimtą konkurenciją. Jie gana dažni yra pietrytinėje lietuvių kalbos ploto dalyje iki linijos Trakai – Semeliřkės – Ōnuřkis – Drūskininkai. Neretai jie pavartojami ir apie Gervėčius, Strūnaitį, Adūtiřkį, Kamójis, Brėslaują. Pavyzdžiai įvairiausi: *Seniaũ neiřardzinėj bulbų* Dbč. *Apardzinėja rugiāmi lūbinus, kap žydzĩ* DrskŽ. *Kur mētais priaugdzinėja, vadzina auguliaĩs* Arm. *Linaĩ žoĩ užaugdzinėja* Nč. *Cià apsiũdzinėj* (apsigyveno) *ānas* Žrm. *Jaũ mėnēlis* (mėnulis) *atbũdzinėja* (dyla, mažėja) LzŽ. *Kur jūs prabũdzinėjat* (gyvenate)? Dv. *Kur pradėdinėjo gyvĩnt, tai niėkas nerassakinėj* Aps. *Kai prasidėdzinėjom statyc, tai būvo sunkũ* Str. *Grāžų sudėdinėja divōnų* Pst. *Jau tėvai prizdėdzinėja* (pratinsi, mokosi bendrinės kalbos) *nug vaikų* Dbč. *Velinaĩ jám padėdzinėjo* Nč. *Ař su bōbom nesusdėdinēju* Brsl. *Anà nēmiekcĩ, cik tep insiduodzinėja* (apsimeta) Rod. *Jis dažnai ataidzinėja in mūsų* Dsm. *Klūonan ataidzinėjo mergà in bėrnų* Trak. *Ař kamisijų pėreidzinėjau* Ad. *Jaunĩ suveidzinėjom* Šlčn. *Vis katēs razgindzinėjo* (vaikė) Arm. *Nuimdzinėja kortēļ* (nuotrauką) Azr. *Táu bróliai priklegdzinėjo* (prikalbėjo) *krutēc* (dirbti) Grv. *Inlėdzinėjo pasáldos, kad būt rūgřtiēs* Vrnv. *Sveciaĩ sėsdzinėjasi ažu stālo* Dv. *Dár atsispirdzinėjam, nesugudėjom* Bn.

Kartais řios priesagos veiksmazodžių pasitaiko ir su dviem priešdėliais, kurie tarsi sustiprina kartotinį veiksmo įspūdį, pvz.: *Iřpradėdinėja* (pradeda) *žydtē sōdas* Zt. *Paatbėgdinėj iti pōnai namóp* Zt. *Čià mētē ir paiřvažinėdzinėj miēstan* Arm. *Dapadėdinėja išrinkdinēt kunodàs* (bulves) Zt. *Dvaruosà žēmĩ išparduodzinėjo* LzŽ. *Anys teñ parassibėgdinėj* (išbėgiojo) *iř pōjezdo* (traukinio) Zt. *Paařsukdzinėj* (uřsukiok) *řriubelàs* (varžtelius) LzŽ. *Pripamirřdzinėjau* (primirřau, pamirřau) *visũs mįřliũs* (mįřles) Dv. řie veiksmazodžiai, matyt, irgi sudaryti iš pirminių veiksmazodžių turinčių du priešdėlius, pvz.: *Tiktaĩ assipradėjosi* (prasidėjo) *vainà* Zt. *Mán niėkas nenónĩ dapadēt* Zt. *Jũmi māža kà dapridėjom* (papildēm) Zt. *Trūnōn* (į karstą) *paindēst* (įdeda) ir *pàkopia* (palaidoja) Zt. *Būvo paatvažiāvĩ lietuviaĩ* Dv. *Vĩlkas painsigriōvė* (įsibruko)

pirkion Dv. *Pripamiršaū, neateina skaūdziai* (greitai) *galvōn* Dv. Žinoma, tai ne lietuvių kalbos ypatybė.

Veiksmažodžiai su priesaga *-dinėti* daugkartiniam veiksmui reikšti nėra sveltimi daugeliui lietuvių kalbos šnektų. Tačiau dažniausiai jie vartojami intensyviai su slavais kontaktuojančiose pakraštinėse Pietryčių Lietuvos šnektose apie Dubičius, Nōčią, Pelėsą, Rōdūnią, Ąsavą, Armōniškes, Dievēniškes, Zīetelą.

Priesaga -dyti lietuvių kalbos tarmėse vartojama dažninių ir priežastinių veiksmažodžių darybai, kaip antai: *ardyti, gaudyti, girdyti, guldyti, spardyti*. Tačiau Pietrytiniais pakraščiais daugkartiniam ar tęstiniam veiksmui reikšti daug yra privisę veiksmažodžių su priesaga *-dyti*, kurių pagrindinės lietuvių tarmės neturi. Priesagos *-dyti* vediniai išreiškia sudėtingesnius laiko požįriu veiksmus negu pamatiniai veiksmažodžiai (Naktinienė 1997: 159). Tai tarsi savotiški priesagos *-dinėti* trumpiniai, kurių šaknys dažniausiai esti su priešdėliais, pvz.: *Bulbas apardzyc reikia* Grv. *Ąnos* (šarkos) *neišbėgdo niėkur* Grv. *Ąždėdo* (peri) *mōtkų* (bičių motinėlę) *naūjų* Grv. *Kas táu tį padėdė?* Grv. *Kad regėtųs, un galvōs u(ž)sidėdo* Grv. *Ir pradėjo prisduodzyc* (vaidentis) Grv. *Anas jaū i(š)sigūndo* (išsigina), *kų par jį niėko nērą* Grv. *Galšiā priūmōdo* (superka) *linus* Dv. *Pavandeniai* (potvyniai) *suskėdo* Vrnv. *Neapklodzyc jō* Rod. *Kacinėlis ājo žyriun* (maitintis), *o gaidėlis likdė namiē* Grv. *Aš likdiaū su mažais vaikaīs* Dv. *Nuspraūsi išlīpdo iš vādenio* Dv. *Reikia akmenūs išrinkdzyc* (išrankioti) LzŽ. *Nēr su kuōm siūlas pašlāpdo* (pavilgyti) Str. *Visuŗ vāduō bi* (būvo), *gi dar* (dabar) *nutekėdo* Zt. *Pritemdziīs, tai galėsit ataic* Pls. *Ąnas davýdo* (veja, nori privyti) jī Pls.

Veiksmažodžiai su priesaga *-dyti* dažnumo reikšmė daugiausia vartojami pagrečiui su priesaga *-inėti* arba *-dinėti* paprastai tik pačiais pietrytiniais pakraščiais. Užvis dažniausiai ši priesaga yra įsigalėjusi Gervėčių šnektose. Ji čia yra nustelbusi visus priesagų *-inėti* ir *-dinėti* vedinius. Kartais ji pridedama net prie priesaginių vedinių, pvz.: *Kō neatsidarinėdai dūnų?* Grv. *Tai tį ožys prisdavinėdė* (vaidenosi) Grv. *Rugiām prigamūndo žēmį* Grv. Nevienodai priesaga *-dyti* vartojama kartais ir kitur. Pavyzdžiui apie Rodūnią, kur ta priesaga vartojama pagrečiui su *-dinėti*, atskiros jaunesniojo amžiaus šeimos žymiai dažniau mėgsta vartoti priesagą *-dyti*. Kitur ji retesnė. Su paskirais žodžiais ši priesaga užrašyta dar apie Drūskininkus, Dubičius, Butrimōnis (Šalčininkų r.), Valkininkūs, Marijāpolį (Vilniaus r.).

Vietoj išvadų. Pietrytiniais lietuvių kalbos ploto pakraščiais, kur būtojo dažninio laiko formų vartojimas yra apsilpęs, daugiausia yra išplitusi veiksmažodžių su priesagomis *-inėti, -dinėti*, rečiau su *-dyti* vartosena. Pagrindinė jų funkcija yra reikšti daugkartinį veiksmo pobūdį. Pagrindinėse lietuvių kalbos tarmėse ta reikšmė veiksmažodžiai su *-inėti* ir *-dinėti* paprastai tik ir tevartojami.

Geriausiai tradicinę savo reikšmių sistemą visose net ir pietrytinėse šnektose išlaiko veiksmažodžiai su priesaga *-inėti*. Tik atskirose šnektose tos priesagos vartosena riboja įsigalėję veiksmažodžiai su kitomis priesagomis, pvz., Zie-

telos ir kartais kitose pietų aukštaičių pakraščio šnektose su priesaga *-dinėti*, o Gervėčių šnektose – su priesaga *-dyti* ir pan.

Dėl išaugusios žmonių dvikalbystės ir daugiakalbystės pakraštinėse šnektose priesagų *-inėti*, *-dinėti* ar *-dyti* veiksmažodžiai reiškia jau ne tiek daugkartinį, kiek apibendrintą vientisinį, tęstinį veiksmą. Tokia reikšmė veiksmažodžiai su priesaga *-inėti* pradėjo įsigalėti rytų aukštaičių, šiaurinių vilniškių pietrytiniais pakraščiais apie Ąpsą, Brėslaują, Vidžių, Adūtiškio apylinkėse, taip pat apie Ažūdievį, Kamójis, Leñtupį, Kliukščionis, mišriai gyvenamoje Strūnáičio apylinkės pietrytinėje dalyje. Vediniai su priesaga *-dinėti* daugiausia paplitę Pietų Lietuvoje apie Dievėniškes, Butrimónis, kartais apie Dubičiūs, Drūskininkus ir visose apylinkėse atsidūrusiose už Lietuvos sienos apie Ąšiužią, Pėrvalką (Gardino r.), apie Armōniškes, Ąsavą, Bālatną arba Varenāvą, Benekāinis, Kaulēliškes, Nōčią, Pelēsą, Rōdunią, Žirmūnus (Varenavo r.), Lazūnus (Vijōs r.) ir Zīetelą (Diatlovo r.). Veiksmažodžiai su priesaga *-dyti* vartojami pakraštinėse pietų Lietuvos vietose ir ypač apie Gervėčius.

Gauta 1998 03 25

LITERATŪRA

- Bezenberger A. 1877: *Beiträge zur Geschichte der Litauischen Sprache*, Göttingen: Verlag von Robert Peppmüller.
- DLKG 1994: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- DLKŽ 1993: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Kabelka J. 1964: *Kristijono Donelaičio raštų leksika*, Vilnius: Mintis.
- Kudzinowski Cz. 1977: *Indeks - słownik do „Daukšos postilė“*, Poznań: Wydawnictwo naukowe uniwersitetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Lyberis A. 1980: *Sinonimų žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- LKA 1977: *Lietuvių kalbos atlasas 1, Leksika*, Vilnius: Mokslas.
- LKA 1982: *Lietuvių kalbos atlasas 2, Fonetika*, Vilnius: Mokslas.
- LKA 1991: *Lietuvių kalbos atlasas 3, Morfologija*, Vilnius: Mokslas.
- LKG 1971: *Lietuvių kalbos gramatika 2, Morfologija*, Vilnius: Mokslas.
- Naktinienė G. 1997: Pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių priešastiniai veiksmažodžiai žodynuose. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 154–162.
- Otrębski J. 1956: *Gramatyka języka litewskiego 3*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Roszko R. 1996: Litewskie formy krotne typu *eidavo* (na przykład z gwary puńskiej). – *Acta baltica – sławica* 23, Warszawa: Sławistyczny ośrodek wydawniczy, 51–62.
- Skardžius P. 1943: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius.
- Smoczyński W. 1989: *Studia bałto-słowiańskie 1* (Prace komisji językoznawstwa 57), Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk.
- Urbas D. 1996: *Martyno Mažvydo raštų žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Vidugiris A. 1961: Veiksmažodžiai su priesagomis *-inėti* ir *-dinėti* Zietelos tarmėje. – *Lietuvos TSR MA darbai, Serija A*, 2 (11), 219–231.
- Zinkevičius Z. 1981: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 2*, Vilnius: Mokslas.

1996 – 1998. 02. 10.

ÜBER DIE AUSDRUCKSMÖGLICHKEITEN DER FREQUENTATIVEN HANDLUNG IN DEN SÜDÖSTLICHEN LITAUISCHEN DIALEKTEN

Zusammenfassung

Bei der Untersuchung der südöstlichen litauischen Dialekte haben wir festgestellt, daß der Gebrauch der Formen des sog. frequentativen Präteritums (*būtas* *dažninis laikas*) zum Ausdruck der frequentativen Handlung allmählich abnimmt. Ein wenig häufiger liegt als eingeschaltetes Wort die Form *būdavo*, manchmal *būlavo* oder ihre Kurzformen *būdao*, *būdo*, *būlau*, *būlo* vor. Indessen jedoch wächst die Zahl der Verben mit den Suffixen *-inėti*, *-dinėti*, *-dyti*, die eine iterativ-durative Bedeutung haben.

Am besten ist das System der traditionellen Bedeutungen bei den Verben mit dem Suffix *-inėti* erhalten geblieben, die sich aus den Formen des Präteritums (*būtas* *kartinis laikas*), seltener aus denen des Präsens entwickelt haben. In den eigentlichen Dialekten des Randgebietes wird der Gebrauch dieser suffigierten Ableitungen durch die aus dem Infinitiv gebildeten Verba mit dem Suffix *-dinėti* oder *-dyti* eingeschränkt, die größtenteils von präfigierten Verben stammen.

Wegen der sich verbreitenden Zwei- bzw. Mehrsprachigkeit in den Randgebieten bezeichnen die Verba mit den Suffixen *-inėti*, *-dinėti* oder *-dyti* häufig keine mehrmalige, sondern eine verallgemeinerte einmalige, sich fortsetzende Handlung. Verba dieser Bedeutung sind in dem Ostaukštaitischen der Vilniuser Randgebiete mit dem Suffix *-inėti* verbreitet, während solche mit dem Suffix *-dinėti* in den südlitauischen Mundarten und nicht allein in diesen letzteren, sondern vor allem in dem Dialekt von Gervėčiai (am Mittellauf der Ašmena) gebräuchlich sind.